

## “Üç İstanbul”dan Üç Devre Bakmak

Mithat Cemal KUNTAY, Üç İstanbul, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2012.

Tanıtan: Kudret SAVAŞ\*

Sosyal ve epik karakter taşıyan şiirlerini topladığı *Türkün Şehnamesi* adlı bir şiir kitabıyla monografileri ve poetik çalışmaları bulunan Mithat Cemal Kuntay'ın tek romanı olan Üç İstanbul onun en tanınan eseridir. Uzun bir aradan sonra gözden geçirilerek tekrar yayımlanan ve romanın başkahramanı Adnan'ın yaşam öyküsü izleğinde yakın tarihimizin üç farklı dönemini anlatan roman, karakter sayısının fazlalığıyla edebiyatımızın dikkat çekici romanlarından biridir. Birbiri ardınca üç farklı dönemi anlatırken devirlerin özelliklerini insan öyküleri üzerinden veren romanda özellikle bazı kavramların belirleyicilik taşıdığı görülür. Yazar, dile getirmek istediği durumları bu kavramları belirginleştirerek ifade eder. Bu kavramlar/mekânlardan başlıcaları konak, namus, değişim (çıkar ilişkileri çerçevesinde), çöküş, tüketimdir. Söz konusu kavramlar, olaylara ve karakterlere yön veren güçlü bir etkiye sahiptir.

Osmanlı devletinin çöküş sürecinin farklı düzlemlerle birleştirilerek anlatılmaya çalışıldığı romanın ana tezi, devletle beraber köhneleşen ve hatta zaman zaman çürüme emareleri gösteren toplumun da aynı süreci yaşadığıdır. Okuyucu her ne kadar romanın sayfalarında ilerlerken farklı insanların birbiriyle kesişen öykülerini okursa da/öykülerine şahitlik etse de bu olayların toplamı dikkate alındığında devlet ve toplum yapısının birbirine koşut çöküşünü izlemek mümkündür.

Roman adeta, Maliye nazırının eliyle Reji memurundan beş yüz lira borç isteyen<sup>1</sup> bir devletin serencamını şahıslar üzerinden sergilemek amacıyla kaleme alınmıştır. Bu teşrih işlemi sadece devletle sınırlı kalmamış; insanların hırsları, karanlık tarafları sergilenerek çöküşe giden yolun taşları adeta birer birer ortaya konmaya çalışılmıştır.

Eserin ana kahramanı olan Adnan'ın hayatıyla ilgili bilgilerin yer aldığı bölümlerin satır aralarında Osmanlı devletinin adım adım geri çekilişinin, yokluğun eşiğine gelişinin hikâyesi de verilir. Okuyucu bu satırları okurken/izlerken Adnan'ın kişisel tarihinin yanı sıra devletin içe doğru çekilişini de hisseder ve romanın başlaması için gerekli olan alan, toplumsal ve bireysel anlamda oluşturulmuş olur. Çöküş ilk sayfalardan itibaren eser boyunca kendini hissettiren en temel

\* Öğretim Gör., Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı A.B.D.  
kudretsavas@gmail.com

1 Mithat Cemal Kuntay, *Üç İstanbul*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2012, s. 56. (bundan sonra yapılacak tüm alıntılar söz konusu baskıdan yapılacaktır.)

kavramdır. Hatta bu anlamda eserin tamamı bu kavramın sergilenmesine hizmet eder. Söz konusu çöküşün tüm toplum katmanlarındaki yansımaları eserin ilerleyen sayfalarında ortaya konulur. Adnan'ın yükselme hırsına kapılmadan önceki dönemi anlatılırken çöküş karşısında gençliğin durumu da roman kahramanlarından şair Raif'in ağzından dile getirilir: “*Halkın önüne düşecek kudretimiz yok, arkasında yürüyecek adam da bulamıyoruz.*”<sup>2</sup> Bu sözler Hukuk Fakültesinden mezun olan gençlerin dilinden, dönemin gençliğinin ruh halini anlatan bir tespit olarak kendini hissettirir. Tertemiz duygularla mezun olan bu gençler henüz hayata atılmamış, hayatın dönüştürücü etkisine maruz kalmamış, fikir namusuna sahip insanlar olarak belirir. Ancak bu belirme kısa bir süre sonra geçim telaşı, toplumsal yapı ve bireylerin hırslarıyla karşılaşınca “araçsal” bir değer haline gelir. Beraber mezun olan gençlerden Tevfik Hoca, kendini para hırsına kaptırarak hızlı bir değişime uğrar. Bu durumu Moiz “*Sen bana Yahudi dersin; bu Tevfik Hoca'da bir düzine Yahudi var.*” cümlesiyle dile getirir. Ancak değişime uğrayan sadece Tevfik Hoca değildir. Moiz de hırsının kurbanı olma yönünde hızla ilerlemekte, hatta bunun için Yahudiliğini kullanmaktan da geri kalmamaktadır. İstanbul'a gelen Theodore Herzl'in yanına gitmekten bile çekinmez. Ortaya konan tablo, idealist hislerle hayata atılan gençlerin kısa bir zaman içerisinde inanılmaz bir dönüşüme uğrayarak çöküş kadrosu içinde yer aldıklarını bize gösterir. Diğer kahramanlarınkısa anlarla dile getirilen değişimlerinin aksine romanın başkahramanı olmasından dolayı Adnan'ın değişimi, dönemlerle paralel bir şekilde eser boyunca dile getirilir.

Türk romanının en önemli meselelerinden biri olan Batılılaşma meselesi de gençlerin aracılığıyla anlatılır eserde. Adnan ve Tevfik Hoca genç kuşakların yaşadıkları ruhsal karmaşayı anlatmada önemli bir rol üstlenir. Tevfik Hoca'nın üç arkadaşıyla birlikte ve onların zorlamasıyla gittiği eğlence mekânında sarhoş olduktan sonra söylediği “*Yazık bu kafaya! Zeyd'in, Amr'ın dayağını tasrif etmekle, İsağuci ezberlemekle ömrün geçti Tevfik, heder oldun Tevfik!*” cümlesi gerçekte birçok karakter tarafından sergilenen muhafazakâr görüntünün gerçekte benimlenen bir ruh hali olmayıp sadece imkânsızlıklardan kaynaklandığı izlenimini vermektedir. Bu muhafazakârlık, kişilerin farklı ortamlara girme ve imkânlara sahip olamamasından kaynaklanan bir zorunluluktur adeta. Nitekim Tevfik, o zamana kadar kendisine çok uzak olan eğlence ve kadınlarla birlikte olma fırsatına erişince kendi benliğini, birikimini oluşturan değerleri ilk fırsatta elinin tersiyle iter. Bunu yazar Tevfik'in dilinden “*Fıkha kızıyor, nahve köpürüyor, medreseye tükürüyor...*” şeklinde anlatır. İmkânsızlıklar içinde yaşamaya çalışan Tevfik “Hoca” kendine yabancı olan ve bedensel zevklerle dolu yeni bir çevreye girdiğinde geçmişini ve geçmişinin inşa ettiği Tevfik'i bir kalemde siliyor, Allah'a sövmekten bile geri kalmıyordu. Bölümün sonunda Tevfik artık kararını vermiştir: “*...Kokla, şu*

2 Üç İstanbul, s. 34.

kara cübbeyi kokla; bütün Şark çamuru kokuyor. Kurtuldum, kurtuldum, kafamda-ki beyaz felaketten (sarık), sırtımdaki kara felaketten (cübbe) kurtuldum nihayet!... Sarığımı yakacağım, cübbemi de!”<sup>3</sup> Gerçekten de verdiği kararı uygulamaya başlayan Tevfik’in değişmek ve daha iyi yaşamak adına sergilediği tavırlar romanın en komik durumlarını ortaya çıkarır: Giyimini tamamıyla değiştiren Tevfik ayrıca evlenmiştir. Üstelik bir batakhanede çalışan Filareti’yle... Çünkü Filaretionun gözünde Batı demektir, yeni bir yaşam demektir. Tevfik Hoca’nın şahsındaki değişimle yazar, toplumun Batılılaşma konusundaki yüzeyselliğini dile getirme fırsatı bulur. Ancak bu değişim fikri, temeli olmayan sadece bedensel zevklerin tadılmasıyla ortaya çıkan bir değişimdir ve romanın başında kişilerin yaşadıkları değişimin yönü ve nedeni hakkında kaygı verici ipuçları içermektedir. Gerçekten de bu bölümde adı geçen üç kişinin roman boyunca sergiledikleri tavır bir değişimden olmaktan çok uzaklaşmış, hayata ve değerli olanlara karşı menfaat peşinde omurgasız bir tavrın ortaya konması şeklinde belirmiştir.

Romanın ilk bölümlerinde bazen açıklamalar bazen de karakterlerin ağzından toplumun bazı kesimleriyle ilgili düşünceler ortaya konur. Bunlardan biri de Dağıstanlı Hoca aracılığıyla din adamlarının döneme dair düşüncelerinin dile getirildiği bölümdür. Romanda Dağıstanlı Hoca diğer din adamlarından farklı bir karakter olarak betimlense de onun en belirleyici özelliği Abdülhamit karşıtı olmasıdır. Bu durum “*Dağıstanlı Hoca Fatih’teki sarıklılardan ayrı adamdır. Başu açık namaz kılar. Dostları ona ‘ayran için Luther’ derler. Mahallesinde de adı çıkmış: Bakkalın, kasabın ‘Gâvur Hoca’sıdır. Sultan Hamid’i Daruşşafakâdaki ders kürsüsünde üç kere fetva vererek kendi kendine hal’ etti. Sırtı, göğsü sırmalı kazaskerlere ‘Haccac-ı Zalim’in kavasları’ der. Bir tek oğlu var; kendi tabiriyle ‘Abdülhamit’in kanyla abdest alsa, oğlunun cenaze namazını kılmaya hazırdır.’*” cümleleriyle dile getirilir.<sup>4</sup> Adnan’ın rastladığı başka bir din adamı iseşunları söyler Adnan’a: “*Hey! Adnan Bey! Uyumayalım, uyumayalım, Buhari-i Şerif’i yaktılar!*”<sup>5</sup> Bu cümlenin analizini Adnan’ın şahsında yazarın kendisi yapar ve din adamlarının idareye karşı olan tutumlarının zayıflığına, boşluğuna kızar. Ona göre Abdülhamit karşıtı olmanın gerekçesi Buhari’nin yakılması değil, vatan topraklarının kaybedilmesi olmalıdır. Dağıstanlı Hoca ise ilerleyen sayfalarda karşımıza gençlerin gizli toplantılarına katılan kişilerden biri olarak çıkar ve toplantı boyunca din adamı kimliğini ihtilalci kimliğiyle sentezleyerek sergiler. Romanın ikinci bölümünü oluşturan İttihat ve Terakki döneminin anlatımı sırasında yine din adamını temsilen Dağıstanlı Hoca’yı görürüz. Ancak yine etkinliğe sahip bir karakter olarak beliremez romanda. Hatta bu bölümde Adnan yarı şaka idare olarak temizlemeleri gereken zümrelerden birinin din adamları grubu olduğunu hocaya söyler. Bu yönüyle eser-

3 Üç İstanbul, s. 27-28.

4 Üç İstanbul, s. 52.

5 Üç İstanbul, s. 60.

bize, yaşanan değişimde rol alan din adamlarının asla etkin bir konuma erişemediklerini gösterir.

Romanda yer alan temel mekân “konak”lardır. Bu haliyle roman sıradan insanların hayatını değil, belli bir seviyeye ulaşabilmiş insanların serüvenini anlatır. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse roman kadrosunu oluşturanların tamamına yakını eğitim görmüş, yönetime yakın veya yönetim katında olan değişik seviyelerden insanlardır. Romanın Abdülhamit devrini anlatan bölümünde genç bir bâlâ olan Hidayet’in konağı bu görevi üstlenir. Bütün toplantılar orada yapılır ve bu konak davet edilenler için istikbalin merdivenlerini tırmanmanın bir yolu olarak görülür. Hidayet’in konağı toplumun neleri değerli gördüğünü ve düşünme mekanizmasını anlatır okuyucuya. Gelenlerin birçoğunun gözünde Hidayet değerlidir; ancak yaşamak ve yükselmek için romanın erkek kahramanları oraya gitmekten kendilerini alamazlar. Hidayet ve konağı hakkında roman karakterlerinin kullandığı cümleler toplu bir analize tabi tutulduğunda Abdülhamit döneminin toplumsal panoramasını elde etmek mümkündür. Kimse yokken Naima okuyan, misafirleri geldiğinde ise onları Plutarkos’la karşılayan, gece saraya söven, gündüz saraydan ihsan alan Hidayet’i yaşatan ve onun etkin bir kişi olarak ortaya çıkmasına zemin sağlayan sarayla olan ilişkisidir. Ancak Hidayet bununla da yetinmez ve menfaatleri uğruna Batılı devlet ve kurumlarla da ilişkilerini iyi tutmayı ihmal etmez. “*Seyislerini Reji besler, cep harçlığını Rüşumat verir, mutfağına Hazine-i Hassa bakar...*”<sup>6</sup> bir adam olan Hidayet tüm bu ilişkiler ağının ortasında Osmanlı bürokratinin en canlı örneklerinden biridir.

İttihat ve Terakki döneminin anlatıldığı bölümlerde ise Hidayet’in konağının yerini Adnan’ın konağı alır. Adnan artık önemli biri haline gelmiştir ve bir zamanlar Hidayet’in üstlendiği toplumlaidare arasındaki iletişimi ve paylaşımı artık o sergilemektedir. Zaman ve idaredeki aktörler değişse de konaklarda yaşananlarda bir değişiklik olmamıştır. 93 Harbi ve sonrasında yaşananlardan hiç etkilenmeyen Hidayet’in konağının yerini sadece dünya harbinin etkilerinin hiç hissedilmediği Adnan’ın konağı almıştır ve bu konağın içindekiler “*İstanbul’un kapısında üst üste yığılan genç ölüleri, Çanakkale’de balya balya şehitleri-sanki Çin’de vebadan ölenlerdi- uzaktan seçemiyorlardı.*”<sup>7</sup> Bu konağın içinde veya yanında olanlar için savaşın anlamı kazandıkları ve kaybettiklerinden ibarettir ve hepsi zengin olmayla ilgilenmektedir. Konak ahali ve saygın misafirlerin hepsi “*Alman markı dolu İngiliz kasası... Kapısı istimbotluyalı... Abdesthanesi kaloriferli yalı... Pahalı metres... Viyana seyahati... Berlin ticareti*”yle<sup>8</sup> ilgilenir. Yazar bunları “*Memleketin tarihini okkayla, bayrağını arşınla satabilecek adamlar...*” olarak niteler.<sup>9</sup> Konağın hanımı

6 Üç İstanbul, s. 74.

7 Üç İstanbul, s. 408.

8 Üç İstanbul, s. 417.

9 Üç İstanbul, s. 124.

Belkis, Gastein kaplıcalarına gidemeyecekleri için harbin bitmesine sinirlenmektedir. Adnan'ın konağı yeni bir toplumsal sınıfın kazandığı yeni konuma işaret eder. Önceki dönemde idare ve toplumun çeperinde yaşayanlar artık devletin, idarenin ve menfaat çatışmasının merkezine yerleşmişlerdir. Bunun canlı örneğini Adnan oluşturmaktadır. Belkis ise önceki dönemin enkazından yeniden doğmayı başaran, konumunu hiç kaybetmemiş bir sınıfın temsilcisidir.

İşgal döneminin konağı ise Naşit'in konağıdır. Bu konakta bir süreliğine misafir olarak kalan Adnan, önceki dönemin bütün nimetlerinden uzaklaşmış bir halde yaşar. Buna dayanamayıp bir süre sonra bir otel köşesine çıkmak zorunda kalır. Romanda yer alan konaklar, yazara üç farklı dönemin değişmeyen özelliğini anlatmanın imkânını sunar. Toplumdan habersiz, çılgınca bir tüketim içinde yaşayan konak ahalisinin bu hayatı idari ve siyasi değişikliklerle sona erer. Ancak bu sadece bir nöbet değişimidir. Bu hayat tarzı yeni dönemin kişilerince aynen başka bir konakta devam ettirilir.

Romanın en ilgi çekici yanlarından biri de roman kadrosunda yer alan kadınlardır. Roman boyunca çok sayıda kadın karakter görülür. Bütün kadın karakterlerin yazar tarafından olumsuz bir bakış açısıyla ele alınması da romanın başka bir ilginç yönüdür. Bunlardan sadece ikisi -Süreyya ve Adnan'ın annesi- bu olumsuzluklardan kurtulabilmiştir. Yaşama düzeni bozulan tüm kadınların eninde sonunda kötü yola düşmeleri, hatta romanın temel kadın karakteri olan Belkis'in sonradan evlendiği Rus prens tarafından satılması ve Amerika'da hava gazıyla intihar etmek zorunda kalması; uçarı, sadakatsiz kadın karakterlere karşı yazarın sert tutumunu ortaya koyar. Adnan'ın annesi romanda çok etkin olmayan bir görüntü sergilemekle beraber klasik Osmanlı kadını, annesini temsil eder ve bu temsiliyle yazarın kötü bir sonu kendisine layık görmediği bir karakterdir. Yazarın örnek bir karakter olarak ortaya koyduğu temel karakter ise Süheyla'dır. Döneminde ender rastlanan namuslu bürokratlardan biri olan Maliye nazırının kızı olan ve aldığı özel dersler sayesinde Adnan'la tanışan Süheyla, ona âşık olur ve onunla evlenmeye razıdır. Ancak Adnan'ın Belkis'i tercih etmesiyle yıllarca sürecek sessiz bir bekleyiş başlar. Bu bekleyişi bozan ve kendini hatırlatan tek şey ise Süheyla'nın memleketin durumunu anlatmak için Adnan'a yazdığı mektuptur. Bu mektup şair Raif gibi, kendini olayların akışına kaptırmayan Süheyla'nın memleketin gidişatını ve İttihat Terakki'yi sorguladığı, dönemin namuslu insanların uyarılarına tercümanlık yapan bir mektuptur. Bir nazır kızı olmasına rağmen Süheyla, Çanakkale yaralılarına yardım etmek için, İstanbul'da bir hastanede hemşirelik yapar. Bu haliyle toplumdan kopuk olmayan, milletinin acılarını paylaşan hatta paylaşmakla yetinmeyerek onlara derman olmaya çalışan bir duruş sergiler. Bu duruş, Mithat Cemal Kuntay ve dönemin pek çok roman yazarının ideal kadın anlayışını ele veren bir duruştur. Özgün bir duruşu temsil eden Süheyla bu haliyle roman yazarının tüm takdirini üzerinde toplar ve okuyucuya da bu bakış açısıyla sunulur. Bu

durum Süheyla ve Adnan'ın evlenmesinden sonra da aynı pozitif yaklaşım içinde devam eder. Adnan'ın tüm masraflarını karşıladığı gibi ona duyurmadan avukatlık bürosunun da tüm masraflarını karşılayan ve son ana kadar eşinin yanında olan Süheyla toplumsal olaylara olan ilgisi, eşinin yanından ayrılmamasıyla ve tüm nafiğiyle roman yazarının ideal kadın karakteridir.

Eserde dikkati çeken en önemli husus ise toplumsal kirlenmişlik halidir. Sokaktaki insandan, devlet dairesindeki memura, evdeki kadına kadartoplumun her ferdi bu kirlenmişlikten payını alır. Bu bakış açısı altında yazar, adeta “Sis” manzumesinin eşliğinde payitahta bakar ve çok az sayıda kişi bu kirlenmişliğin dışında kalabilir. Diğer kahramanlarının aksine Adnan'a çok da hor davranmayan yazar, onun kirlenmişliğinin eşliğinde toplumun katmanlarına iner ve bu katmanların kirini bize gösterir. Bu kirlenmeden kurtulabilen ender roman karakterleri ise bir eli parmaklarını geçmeyecek kadar azdır. Bunların en göze çarpanı, romanın temel karakterlerinden birisi olan Süheyla ile şair Raif'tir. Bu iki karakter, toplumun namuslu kalmayı başarabilen erkek ve kadınlarının timsalidir.

Türk toplumu açısından oldukça önemli olan üç dönemi roman kahramanları üzerinden anlatmayı deneyen eser, bireysel ve toplumsal değişimi sembolik anlamlar yükleyerek anlatmayı başaran eserlerden biridir. Farklı portreleri kronolojik bir akışla birbirine bağlayan eserde roman kadrosunun epeyce kalabalık olması okuyucu açısından zaman zaman sorun teşkil etse de her bir karakterin zamanı gelince sahneye çıkması ve olay örgüsünün gelişmesine katkıda bulunması, eserin bu zorluğu aşmasını mümkün kılar. Bu özellikleriyle Üç İstanbul daha uzun zaman ilgiyle okunacak ve kendisinden söz ettirecek bir roman olarak anılmayı hak eder.